

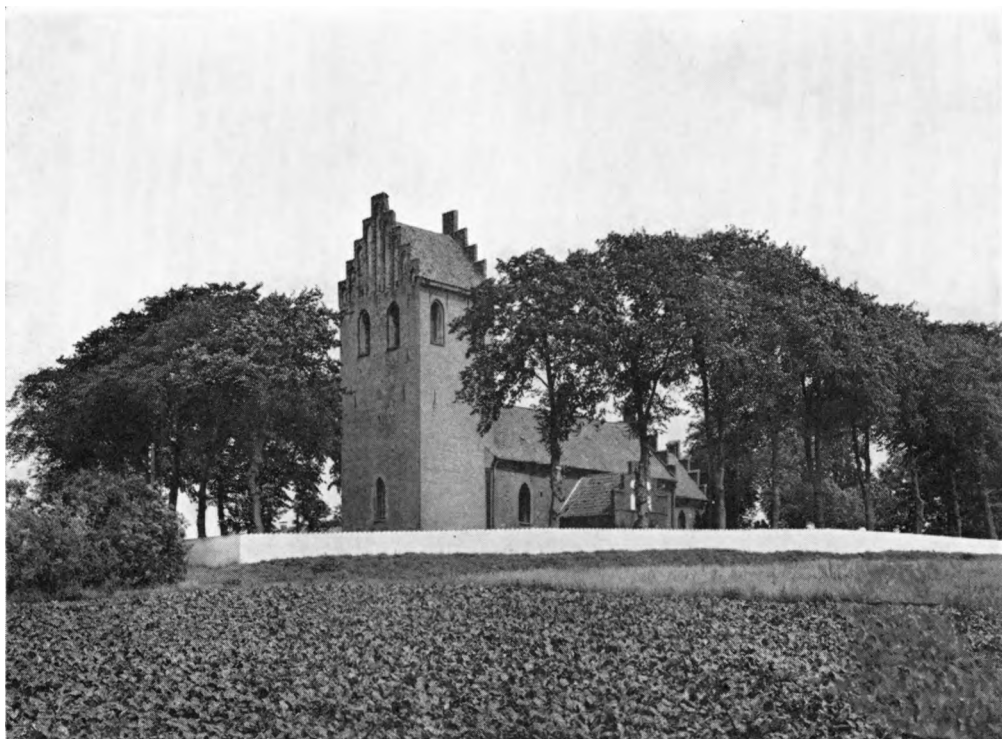

Fig. 1. Valby. Ydre, set fra sydvest.

N.E. 1960

VALBY KIRKE

HOLBO HERRED

Kirken havde 1299, 1376 og 1400 egen sognepræst¹, men havde 1493 fælles præst med Helsing² og har siden været *anneks* til denne; bispetienden var 1389 blevet henlagt til S. Laurentii kapel ved Roskilde domkirke³. 1567 var der 25 tiendeydere⁴. Under krigen i 1660'erne var kirken som så mange andre udsat for overgreb (jfr. altersølv); 1661 måtte man af med 8 dl. for at indløse »Kirkestolen« (d.e. regnskabsbogen) fra de svenske⁵. 1873⁶ afhændede staten kirken til nogle tiendeydere, og 1. okt. 1915 overgik den til selveje.

Monter. I forbindelse med restaureringen 1968f. fandtes i gulvet 17 mønter, den ældste Christopher II. (Roskilde); blandt de øvrige en Visby sterling fra ca. 1420—40 (Møntsamlingens fundprotokol nr. 3021).

Kirken ligger på et ret jævnt terræn sydvestligt i byen (fig. 22) og i sognets vestlige del. Kirkegården, der formentlig har samme udstrækning som i 1788⁷, er ligesom da hegnet med hvidtede, teglhængte mure af kampesten og tegl, men vest-, syd- og den søndre del af østmuren er fornyet i 1800'rne, blandt andet 1821⁸, hvor afdækningen på et langt stykke bestod af græstørv. Resten

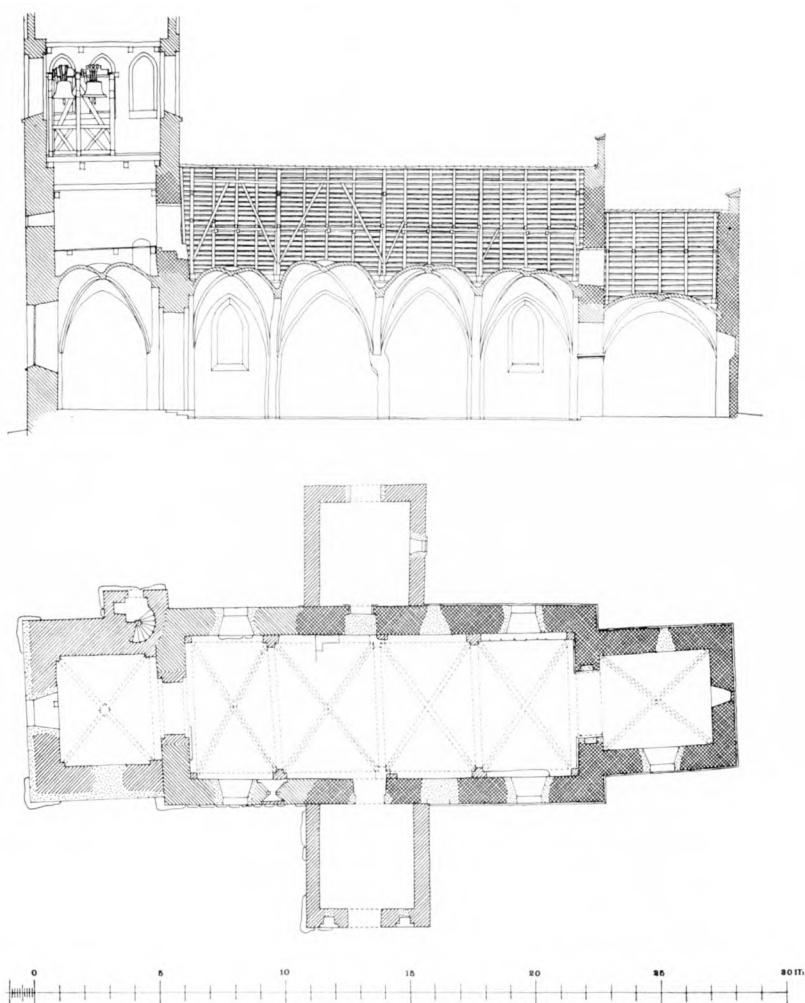

Fig. 2—3. Valby. 2. Langsnit, set mod nord. 1:300. Målt af H. Hoppe, H. Nannestad og H. Ibbo 1942.

3. Plan. 1:300. Målt af C. G. Schultz 1930. Suppleret af El. M. Tegnet af Lars Klint 1969.

af øst- og nordmuren, der er omkring halvdelen meter høj udvendig, består af ældre kampestens- og teglmure; 1610⁹ hentedes sten til kirkegårdsmuren i Esrums kloster. 1788⁷ omtales en port og fire låger; nu lindes der en lille låge i nord og to køreporte i øst, hvoraf den nordligste har hvidtede piller muligvis fra 1838¹⁰, den sydligste yngre rødstenspiller lige som nordlågen; alle indgange har fløje af træremmer. — Jordsmonnet omkring kirken, der lå meget over gulvet, blev afgravet 1866¹¹, og langs murene anbragtes et brolagt fortov.

†*Kirkelade*. 1653 istandsattes kirkeladen, hvor det var fornødent, og 1669⁹ blev den nedrevet til brug for tårnets reparation (sml. p. 1246). Af regnskaberne fremgår, at der har været tale om en grundmuret bygning med hul- og dæksten på taget.

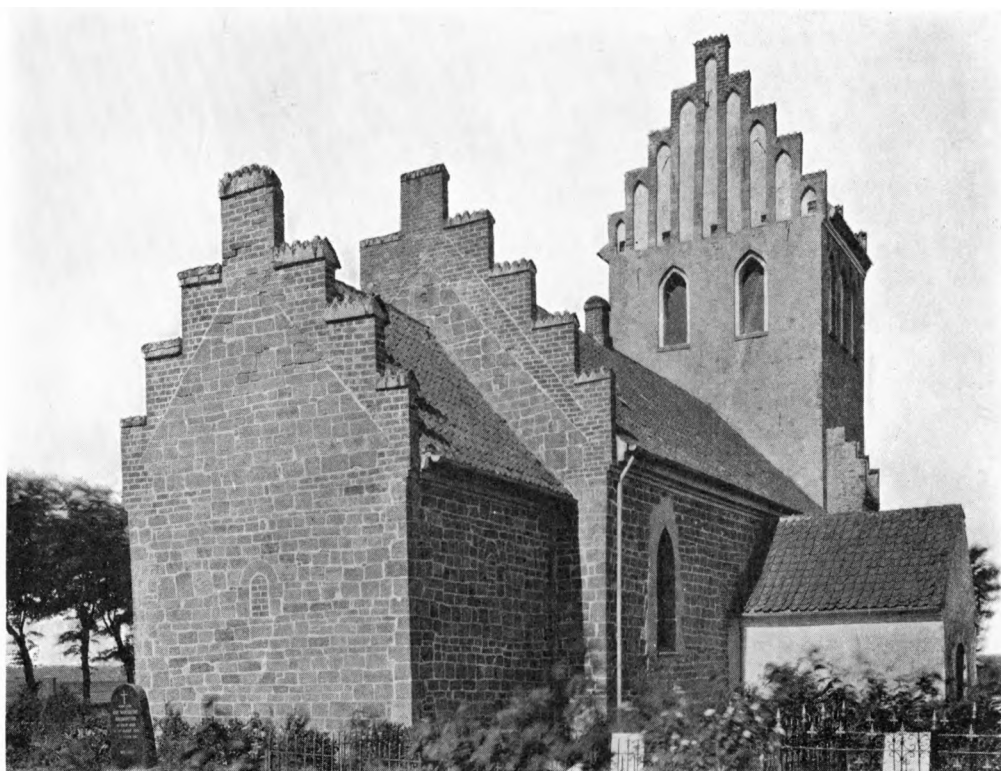

Fig. 4. Valby. Ydre, set fra nordøst.

M. M.1909

Kirken består af romansk kor og skib, vestforlængelse fra o. 1275—1300, to våbenhuse, hvoraf det nordre muligvis er fra 1200'rne, det søndre fra o. 1400—50, samt et endnu yngre tårn i vest. En $\dagger$ tagrytter over skibets 2. fag fra øst er nævnt 1715. Orienteringen har afvigelse til syd.

Såvel ved sit materiale, gullig-grønbrun *skånsk sandsten*, formentlig fra Hålsingborgegnen, som ved nogle enkeltheder i forbindelse med murteknik og åbninger, skiller kirkens romanske del, kor og skib, sig ud fra amtets øvrige kirker bortset fra nabokirken Vejby og den lidt fjernere liggende Esbønderup (p. 1012), hvor sandstenen dog kun er benyttet til det mærkværdigt korte kor. Allerede tidligt har man været opmærksom på, at ikke blot materialet, men muligvis også det direkte forbillede for disse nordsjællandske kirkers engelsk-normanniske træk kan have været at finde i Skåne, nærmere betegnet i Lunds domkirke (sml. i øvrigt Vejby p. 1288). Opførelsestiden er af C. G. Schultz anslået til tidligt i 1100'rne¹².

Bygningen står på en 15—25 cm høj, skråkantet sokkel, der er jorddækket de fleste steder; en sokkelprofil svarende til korbuekragbåndene er dog 1968¹³ iagttaget øst for nordre våbenhus, hvor den en lille meter fra våbenhuset af-

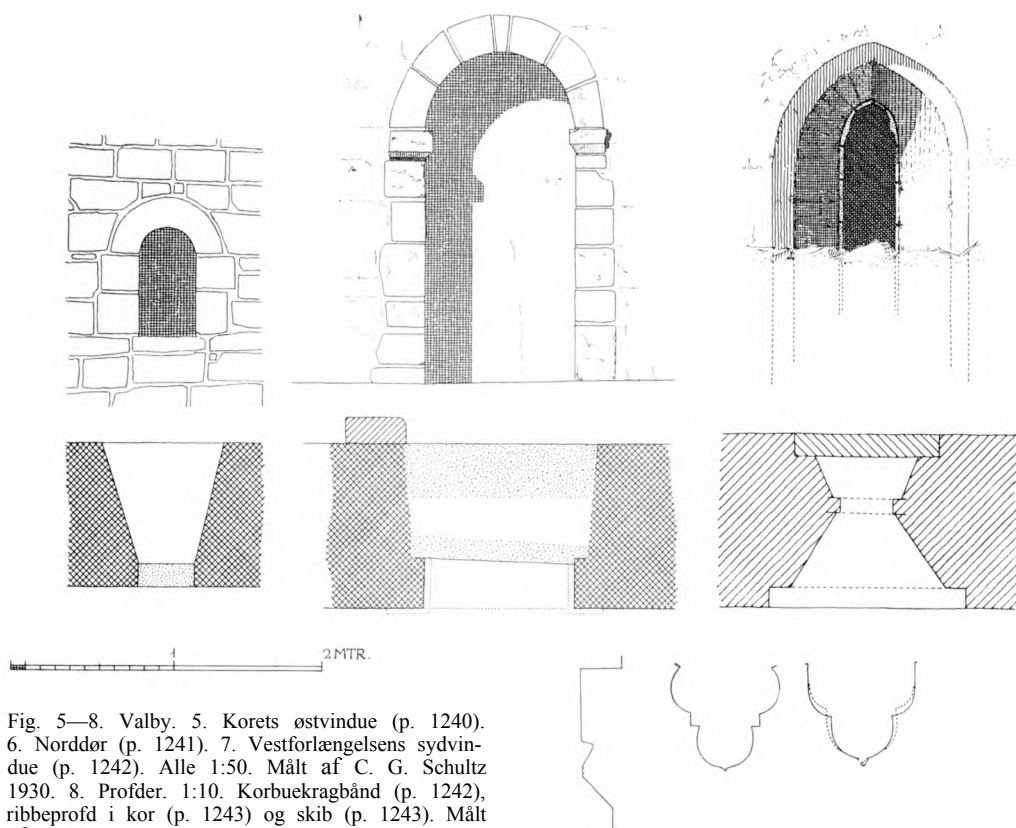

Fig. 5—8. Valby. 5. Korets østvindue (p. 1240). 6. Norddør (p. 1241). 7. Vestforlængelsens sydvindue (p. 1242). Alle 1:50. Målt af C. G. Schultz 1930. 8. Profder. 1:10. Korbuekragbånd (p. 1242), ribbeprofd i kor (p. 1243) og skib (p. 1243). Målt af El. M. 1968.

løser den fra øst kommende skråkant. Murværket er så stærkt opfuget i 1800'rne (p. 1248), at *kvadrenes* karakter er ændret; men bag våbenhusene og især bag det søndre er de meget regelmæssige og fuldkantede, lagt med tynde fuger i skifter; der varierer fra 15—25 cm.s højde. Helt bemærkelsesværdigt er det, at indervæggene i hele koret og skibet op til vinduesunderkanten er udført af tilsvarende store, regelmæssige sandstenskvadre, formuret i *opus spicatum*; den øvre del af skibets indervægge er derimod af *rå og kløvet kamp*, i korets østre taggavl ses *opus spicatum* med bredt udtværede fuger (fig. 9).

Bag våbenhusene er der rester af mange hvidtelag, men næppe af puds. Indvendig på overvæggene ses derimod et ret tykt, gulligt og især for skibets vedkommende noget kornet pudslag, der efter overhvidtning er blevet ophugget for at modtage en meget glat, men næppe glattet kalkmaleripuds.

Kor og skib må betragtes som stort set samtidige, selv om der nok er tale om to etaper i byggeriet; en stående fortanding i skibets nordmur, lidt vest for triumfmuren, antyder en standsning, og forekomsten af sokkel på triumfmurens vestside taler måske i samme retning. En rille i østsiden af triumfmuren har aftryk efter korets ældste tagbrædder, hvilket viser, at bygningsafsnittet

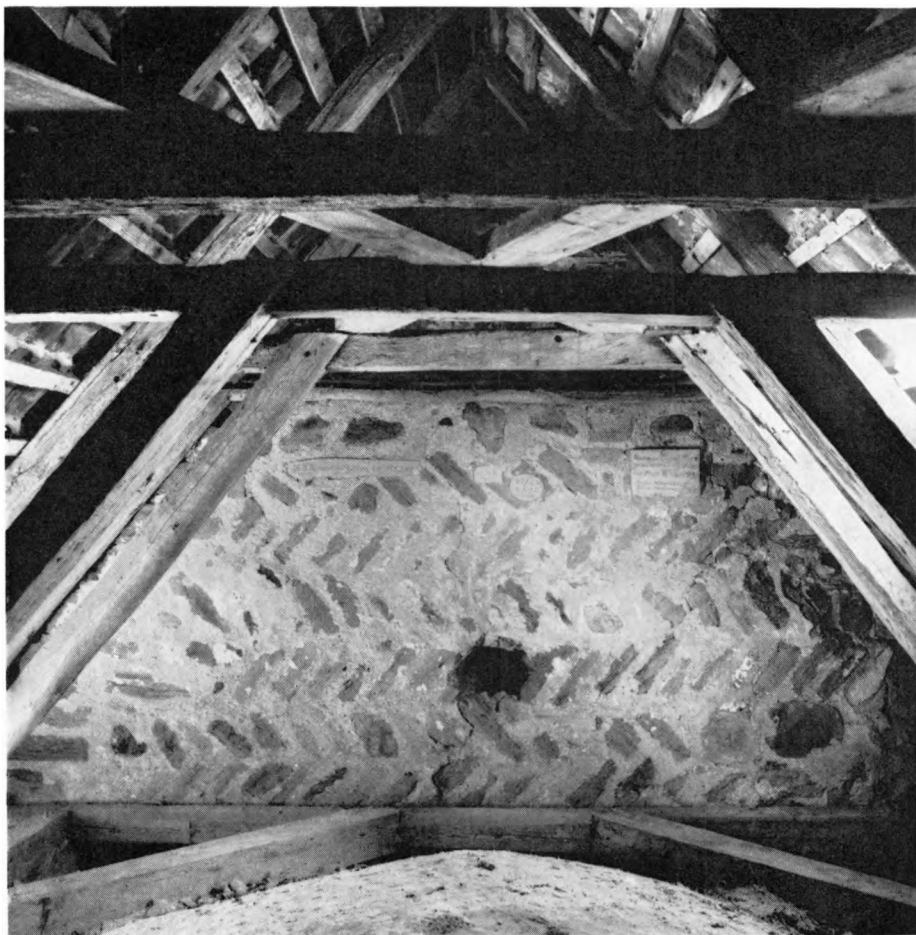

Fig. 9. Valby. Korets taggavl, set fra vest (p. 1239).

E. M. 1963

er kommet under tag, så snart det var muligt. Alle spor efter skibets vestgavl er udslettet i langmurene, men dens østside blev identificeret 1968¹³. Korets romanske murhøjde er ca. 420 cm, skibets 510 cm.

Vinduer og døre. Karakteristisk for kirken her og den i Vejby, er den meget lave placering af vinduesåbningerne og deres form. Tværsnittet er ikke som vanligt af form som et timeglas; lysningen sidder ude i murflugten, og karmene er kun smiget indad; det her benyttede tværsnit og vinduets ydre opbygning synes mere i slægt med den angelsaksiske udformning af det enkeltsmigede vindue end med den normanniske (sml. Vejby kirke, p. 1286). Der er bevaret tre (helt eller delvis tilmurede) vinduer, eet i korets østgavl (fig. 4, 5) og eet i nordmuren på kor og skib. De har alle monolit-overligger, korets østre med cirkulær yderside, korets nordre med nærmest tresidet og skibets med afladet yderside. De to korvinduer har ens mål (udv. ca. 70x38 cm, indv. bredde ca.

Fig. 10. Valby. Skibets østgavl med tilmuret cirkelglug (p. 1242).

E. M. 1963

85 cm); det østre sidder noget lavere end nordvinduet, hvis højde over sokkeloverkant er 265 cm. Skibets vindue, der trods en større murhøjde sidder i niveau med korets nordre, er udvendig ca. 80 cm højt og forholdsvis bredt, 52 cm; den indvendige højde er 157 cm, bredden 134 cm.

Skibets indvendig blændede norddør har 17 cm høje kragbånd med skråkantet underside og stik af krumhugne kilesten¹⁴ (fig. 6); det østre kragbånd er på nord- og vestsiden mærket med lidt forskelligt formede kors, og da der i kvaderen umiddelbart under vestsidens kors var et tilsvarende, er der antagelig tale om en stenhuggermærkning. De svagt smigede, indvendige karme er formentlig ligesom i syd dækket af en høj rundbue. Syddøren er i brug, men kun inderkarme¹⁵ med rundbue og de midterste stiksten i yderbuen er intakte; selve døranslaget er ommuret i nyere tid. Lysningshøjden over skråkantsoklen kan her måles til 228 cm.

Indre. Triumfmuren har skråkantet sokkel på vestsiden (sml. p. 1239), og den runde korbue med svagt overgribende stik af krumhugne kilesten har 17 cm høje kragbånd¹⁴ af en skarpkantet profilering (fig. 8a), der nøje svarer til Vejby og er i slægt med Esbønderup; de er ført om hjørnerne, på østsiden frem til korets flankemure, på vestsiden nu henholdsvis 62 og 40 cm mod syd og nord. Aftryk af 20 cm høje bjælker på begge sider af triumfmuren viser, at korets har ligget på murkronen, skibets nedsænket i denne, men i begge tilfælde har det ældste *†bræddeloft* siddet på bjælkernes underside; det fremgår såvel af pudsrande som af kalkmalerispor (p. 1248).

Rester af et *mørtelgulv*, der antagelig er skibets ældste, blev 1968¹³ iagttaget ved skibets gamle nordvesthjørne, 45 cm under hidtidigt gulv. Sammesteds fandtes rester af en oprindelig *muret bæk*, som antagelig har strakt sig både langs vestmuren og om på langmurenes vestre del. Ved norddøren fandtes et trin, der kun hævede sig tre—fire centimeter over gulvet. Murede bænke fandtes også langs syd- og nordmuren i skibets østligste hvælvfag.

De østre taggavle i kor og skib står velbevarede både ude og inde (sml. fig. 4, 9), begge med spor efter eller rester af bjælker og spærfag, samt huller fra stilladsbomme. Gavlen over triumfmuren har en retkantet, falset, oprindelig *åbning* dækket af egebrædder. I gavlspidsen ses udvendig en kvadratisk kvader med en (tilmuret) *cirkelformet glug* (fig. 10), hvis inderside er næsten kvadratisk, med kampestenssatte sidearme og vandret overdækning af egebrædder. C.M. 1891, der er hugget ind omkring den cirkulære åbning, refererer til en pudsafbankning (sml. p. 1248).

Ændringer og tilføjelser. Mens tårnet (p. 1245) uden tvivl må være det sidste af de middelalderlige byggearbejder, volder det vanskelighed at indpasse flere af de øvrige arbejder i en sikker kronologisk rækkefølge. Materialet i nordre våbenhus (p. 1243) antyder måske, at bygningen stammer fra 1200'rne, mens skibets vestforlængelse nogenlunde sikkert placerer sig omkring samme århundredes sidste fjerdedel og søndre våbenhus (p. 1244) i 1400'ernes første halvdel. Mellem de to sidste arbejder falder overhvelvning af koret og det vestforlængelsen af skibet, idet det dog må bemærkes, at korhvelvet antagelig er ældre end skibets og opført endnu i 1200'rne.

Vestforlængelsen må ud fra sydvinduet detaljer henføres til o. 1275—1325; den er af rå kamp suppleret med sandstenskvadre, og det sidste materiale er enerådende i taggavlens vestside, hvor det fremtræder således, at der må være tale om en ret omhyggelig udflytning af det romanske skibs vestgavl. Det ret høje, spidsbuede og smigede vindue har ud- og indvendig fals (fig. 7) og lysning med trekloverformet afslutning; en *blyramme* har været fastgjort i en lille fals på ydersiden, hvor der også ses spor efter vindjern. De benyttede munkesten er usædvanlig små: 23—25x11,5x9 cm. Forlængelsens stærkt reparerede

overvægge har nu ikke noget egentligt pudslag, men at det indre har stået kalket, fremgår af hvidtelaget på vinduets teglsten.

Hvælv. Korets ene og det forlængede skibs fire krydshvælv er som nævnt ovenfor næppe samtidige, selv om de set fra kirkerummet er ret ensartede. Korets har dog ingen piller og buer; den kubeformede hvælving hviler på vederlag hugget ind i de ældre sandstensvægge; de profilerede ribber (fig. 8b) træder frem fra en lille konsolagtig spids og vokser derpå til fuld bredde. Kapperne, der på oversiden kun markerer sig svagt, er *helsten* tykke (fortrinsvis bindere), og forløbet af de enkelte skifter er mere præget af sen 1200-tals teknik end af 1300-tallets.

Det forlængede skibs hvælv hviler på slanke, falsede piller, helstens skjold- og gjordbuer samt trekløverprofilerede ribber (fig. 8c)¹⁶, der skiller sig noget ud fra korets. Vægpileparret umiddelbart øst for dørene har en særpræget udformning (fig. 2), der skyldes hensynet til indgangene. Ingen af de fem hvælv har overribber. 1969 er de medtagne hvælv blevet sikret med en ophængning, der fremtræder som overribber, og forsynet med puds- og isoleringslag. — Samtidig med indbygning af hvælvne i skibet fik dette bygningsafsnit påmuret en gesims og et tagværk med stejlere rejsning, hvilket medførte den forhøjelse af østgavlen, som klart tegner sig endnu (fig. 4), hvorimod kamtakkerne såvel her som på korets gavl er en senere tilføjelse, der måske kan kædes sammen med tårnets opførelse; kammene er nævnt 1625⁹ og 1669¹⁷ i forbindelse med reparationer.

Våbenhusene, der ligger ud for skibets døre, er begge middelalderlige og en del ombygget. Det *nordre våbenhus*, som 1668⁵ og senere kaldes *kalkhuset*, er for de nederste par meters vedkommende af skånsk sandsten og derover af munkesten, med en 1737¹⁸ fornyet taggavl. Der findes ingen daterende enkeltheder, men brugen af sandsten kan være et fingerpeg om, at bygningen i sine ældste dele stammer fra senromansk tid; kirkens beliggenhed i forhold til den gamle by kunne gøre det naturligt at rejse et nordre våbenhus først. Den fladbuede dør er fra 1826¹⁹, cirkelvinduet i øst endnu yngre; det indre, som nu

N.E. 1960

Fig. 11. Valby. Søndre våbenhus (p. 1244).

Fig. 12. Valby. Indre, set mod øst. (Under restaurering 1969).

N.E. 1960

benyttes til ligkapel, har gulv af røde munkesten på fladen og bræddeloft på bjælkernes underside.

Søndre våbenhus må henføres til 1400'ernes første halvdel (fig. 11); det er over en ret flad syld (muligvis fra en ældre bygning) af kamp opført af munkesten og i nyere tid forhøjet tre—fire skifter med små, gule sten. Østmuren er fornyet 1760¹⁸ med tegl i krydsskifte og står nu uden dekoration, men vestmuren har en fire skifter høj trappefrise foroven. Sammen med forhøjelsen blev loftet hævet og døren forsynet med et højere buestik; den flankeres af to lavtsiddende, svagt spidsbuede og falsede blændinger, mens selve taggavlen har savskifte og derover en blændingsgruppe med en korsformet blænding i midten og to små spidsbuede ved siderne; mellem korset og sideblændingerne er der aftrappede lysglugger. Bortset fra disse sidste er dekorationen nøje beslægtet med den på vestgavlne i Alsønderup og Melby (Strø hrd.). Gavlen slutter nu med fem flikkede kamtakker, hvis talrige ommuringer (sidst 1969) antagelig har medført ændringer foroven i korsblændingen. Det indre har gråmalet bræddeloft over bjælkerne og gulv af gule mursten på kant fra 1870¹¹. Fire store kroge blev 1799²⁰ banket ind i væggen til ophængning af ligbåren (p. 1253). — Et kedelrum under gulvet er 1969 afløst af en ny bygning øst for kirkegården.

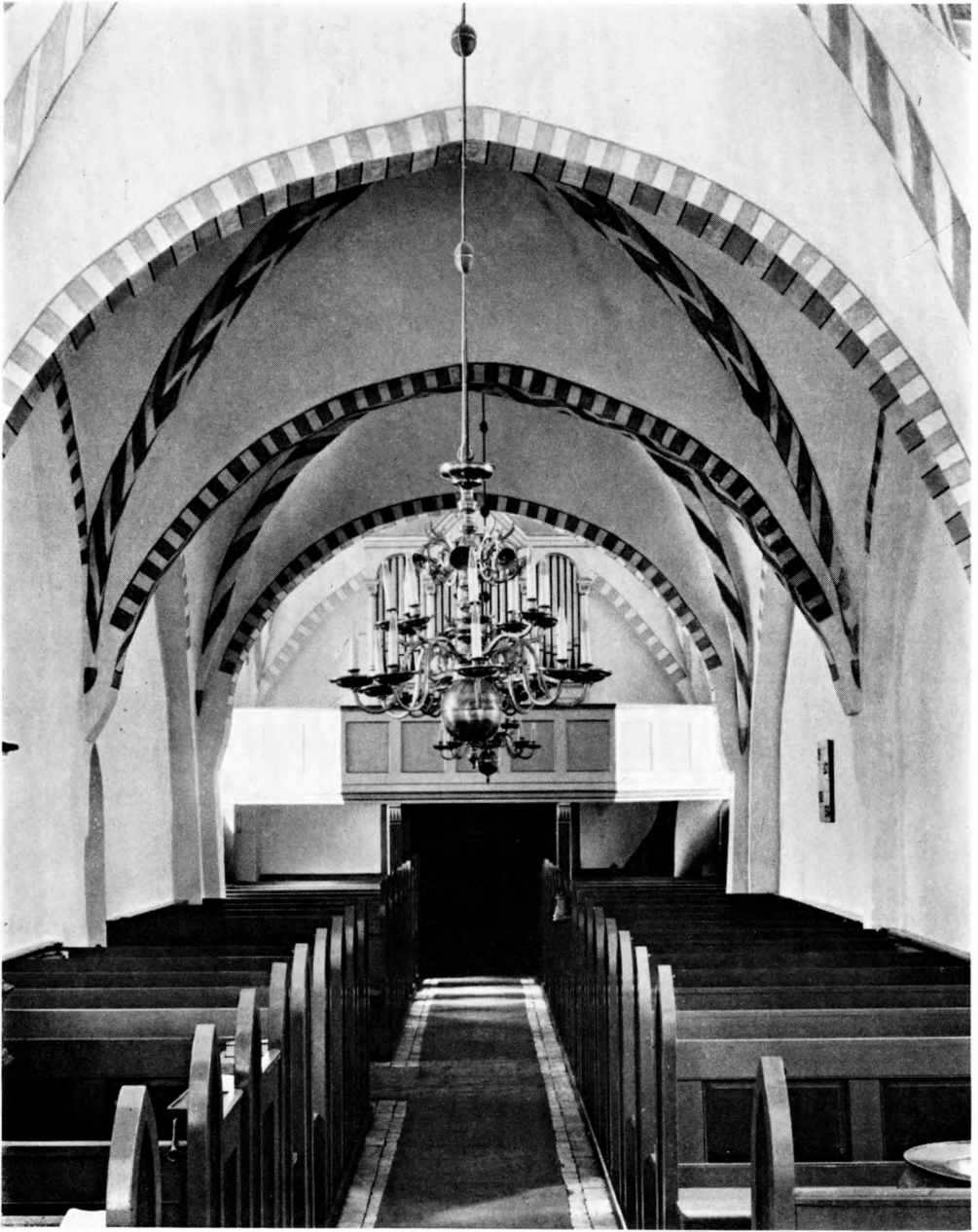

Fig. 13. Valby. Indre, set mod vest.

N. E. 1960

Det tre stokværk høje *tårn* fra middelalderens senere tid er af munkesten i munkeskifte, men talrige gange skalmuret til stor dybde i syd, vest og til dels øst. Tårnrummet, der har en ret smal, falset arkade til skibet, dækkes af en samtidig krydshvælving med halvstensribber og diagonaldrejet topkvadrat;

Fig. 14. Valby. Kalkmalerier på korbuens underside (p. 1248).

N.E. 1960

lette overribber. Rummets nuværende vestvindue er fra 1800'rne. Det samtidige trappehus i nord har fladbuet underdør (buestik fornyet 1722¹⁸), rund spindel, skakt i munkeskifte, loft af fladbuede binderstik og en fladbuet overdør med tredobbelt rulskifte under fladskifte. Fra mellemstokværket er der en 1669⁵ brudt, 1722¹⁸ omdannet dør til skibets loft; over dette stokværk findes et senere indlagt bjælkelag, hvori noget genanvendt egetømmer, hvis udskæringer måske henfører det til en ttagrytter (p. 1247). Den lange stige, som fører til klokkestokværket er af fyr og så gammel, at det formentlig er den, der omtales i forbindelse med en reparation 1680⁹. Klokkestokværket har to spidsbuede, falsede glamhuller i øst—vest og tre i nord; også sydsiden havde tidligere tre, men den midterste er forsvundet, antagelig 1838¹⁰, da stokværkets stærkt udadhældende mur fornyedes; hver gavlf har ni spidsbuede, hvidtede høj blændinger og et tilsvarende antal kamtakker.

Tårnets ældste kendte ydre reparation fandt sted 1620; 1639 blev der lagt bjælker og loft ind, og murmester Olle Nielsen, Helsingør, udførte murerarbejdet⁹. 1668 var tårnet imidlertid så forfaldent, at man lod det besigtige af en murmester fra Roskilde, formentlig den Jens Pedersen, der 1670 afsynede istandsættelsesarbejdet. Dette udførtes 1669—70 af Morten murmester fra Helsingør og omfattede sydmuren (med begge hjørner) fra jorden til midt i lydhullerne, nymuring af det midterste glamhul, forhøjelse af sålen i samtlige glamhuller med næsten een meter, »thi ellers forrådnens både klokkestokværk, loft og bjælker af regn og sne«; udmuringen skulle ske i to fulde stens dybde, og materialet, der anvendtes, var dels 24 læs opgravede kampesten, dels ca. 18.000 sten fra kirkeladen (p. 1237), og de sidstnævnte skulle benyttes således, at de sten, som sad yderst i laden og var de bedste, også skulle sidde yderst i tårnet. Taget over sydsiden, der var dækket med hul- og dæksten (nonne- og

munketegl), var også brøstfældigt ligesom de 18 kamtakkers afdækning¹⁵. — 1760¹⁸ fulgte en skalmuring af syd- og vestsiden; senere blev tårnet kalket rødt, og dette er påny sket 1968.

Formentlig i eftermiddelalderlig tid er der i begge korbuens vanger blevet indhugget 24 cm dybe *nicher*, der strækker sig fra gulvet til en højde af 110 cm under kragbåndene; anvendelsen er ukendt. Senere er de blevet ødelagt ved en udhuling af korbuevangernes vestre kant, der har haft til formål at skaffe bedre adgang til koret¹³. Alle spor af disse indgreb i korbuens vanger er udslettet 1968 i forbindelse med sikring af korbuen. Ved en reparation 1718¹⁸ blev der sat kiler ind i korbuens stik.

†*Tagrytter*. 1715²¹ er der omtalt reparation af et næsten forrådnede og brøstfældigt klokketårn, som blev »omlagt og med nye brædder forbedret«. Ordet klokketårn benyttes jævnligt om en tagrytter, og da der i østkappen af skibets 2. hvælving fra øst findes et meget slidt klokkerebshul, må man formode, at der også her er tale om en tagrytter, og at den har hørt sammen med hvælvene og det gotiske tagværk. De genanvendte egebjælker²², som ved en reparation er indlagt over tårnets mellemstokværk (p. 1246), stammer måske fra den forsvundne tagrytter.

Tagværker. Korets østgavl har på indersiden (fig. 9) aftryk efter en bjælke og to skrå spærstivere fra det ældste tagværk, og på gavlens yderside ses i rejsehøjde lange teglstens-tilmuringer, der udfylder pladsen for de bortrådne spærfodder i gavlspærfaget (sml. fig. 4). Ud over de p. 1242 omtalte aftryk af 20 cm høje bjælker på begge sider af triumfmuren, findes i denne gavls østside, i højde med skibets fribjælkelag, en gennemgående bjælke (eller rem) af 8 cm.s højde og 13 cm.s bredde, som har været bindbjælke i skibets østre gavlspærfag. Rillen efter det ældste kortags brædebeklædning er nævnt p. 1239; det er vel troligt, at der har været *bly* over, ligesom tilfældet var med en del af kor og skib endnu¹⁸, da andre dele havde munketag.

De nuværende tagværker er af fyr

Fig. 15. Valby. Døbefont (p. 1250).

N. E. 1960

og stærkt suppleret, sidst 1969, men de indeholder rester af gotiske tagværker. Der synes at have været tale om to typer, en med to hanebånd, som kan høre sammen med vestforlængelsen, og en anden med lange krydsbånd og hanebånd, der må være opsat i forbindelse med hvælvslægningen; dette tagværk har for skibets vedkommende haft tagryggen en lille meter højere end det nuværende.

Kor, skib og søndre våbenhus står i blank mur, den sidste med hvidtede blændinger ligesom tårnet, der i forbindelse med den igangværende restauration (1968 f., arkitekt V. Hardie-Fischer) er blevet rødkalket påny (sml. p. 1247); nordre våbenhus står hvidtet og alle tage har vingetegl. — 1821 omtales kirken som afpudset og hvidtet, men 1889 ff.¹¹ gennemførtes afskrabning og nyfugning (sml. indskrift i skibets østgavl p. 1242). De store, spidsbuede jernvinduer stammer antagelig fra en restaurering 1842—50 (J. P. Mynster, Visitatsdagbøger 1835—1853, II, 244). Hele kirken, der 1969 er blevet helt understøbt, skal i forbindelse med ny varmeinstallation have gulv af mursten på fladen.

KALKMALERIER

1) O. 1200, på korbuens underside. Tre medaljoner med brystbilleder af figurer (jfr. fig. 14), måske dyder, der bærer kalot (jfr. Gundsømagle, Københavns amt p. 780) på baggrund af prismestavskors og spinkle firblade i kvadratiske felter. Afdækket 1923, ødelagt ved overklstring, nyopmalet o. 1930²³; på overvæggene ses enkelte svage, okkerfarvede malerispor, som må høre sammen med korbuens udsmykning.

2) †*Kalkmalerier*. 1707 blev kirken indvendig hvidtet og anstrøget med blå og sorte lister under hvælvingen »og andetsteds«⁹. 1741 malede Hans Nielsen, Ganløse, et »gardin« bag alteret med blå og anden limfarve, og 1744 dekorede Hans Engel, Farum, buer og grater med brunrød marmorering¹⁸. Dekorationen, der ses på fig. 12—13, var fra 1922 og skyldtes en lokal maler. Overkalket 1969.

INVENTAR

Oversigt. Kirken er for tiden (august 1969) under hovedreparation (påbegyndt 1968) og tømt for inventar. Den følgende redaktion hviler på en beskrivelse 1960 ved Marie-Louise Jørgensen og revision 1963 ved E. Moltke. Efter endt istandsættelse vil prædike-stolens nyere overmalinger være fjernet, orglet udskiftet og pulpituret taget ned. Farverne (fra 1922) på stoleværk og pulpitur vil formentlig blive ændret. — Kirkens to ældste inventarstykker er den meget enkle romanske døbefont og Rasmus Møllers prædike-stol fra 1585 ; herefter følger i tid alterstagerne fra 1600—50, altersølv 1698, pengeblokken fra begyndelsen af 1700'rne, dåbsfad og -kande 1829. Det nygotiske stoleværk er fra sidste halvdel af 1800'rne, klokkerne fra henholdsvis 1614 og 1700.

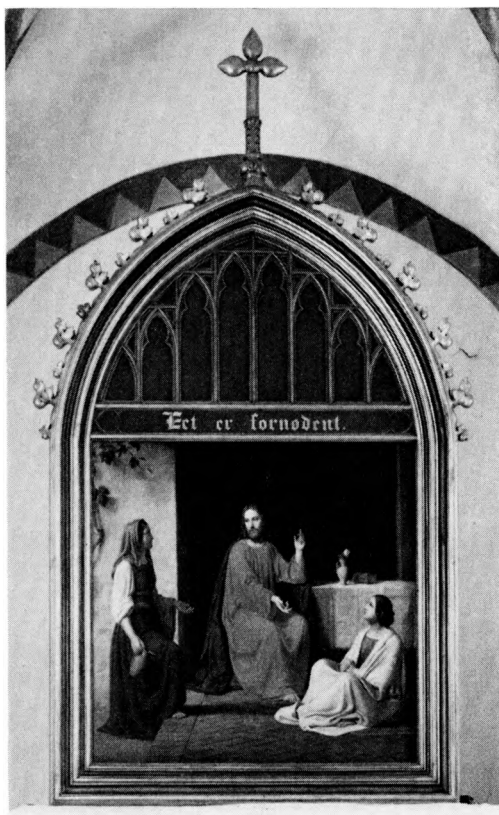
Alterbord, nyere, af glatte fyrrebrædder. 1692 fik Mogens murmester, Hillerød, betaling for bl.a. at nedbryde alteret, igen opsætte og »bedre at udflytte«⁹. 1725 blev det beklædt med glat panel¹⁸; 1845 fornyedes alterbordet²⁴.

†*Alterklæder*. 1588 indkøbtes damask til et alterklæde⁹. Fra 1677 nævnes kun alterklæder af rødt fløjl eller plys med sølvgaloner, 1724, 1745 og 1770 med det kongelige navn, krone og årstal broderet²⁵.

Altertavlen (fig. 16) 1846, er et maleri, Jesus hos Martha og Maria, af Constantin Hansen, der 1843 modtog et forskud²⁴. Samtidig, spidsbuet, forgyldt ramme, udført af snedkermester C. F. Weincke¹⁰, med krabbeblade langs buens kant og kronet af kors. I spidsbuefeltet buerække og herunder frise med fed fraktur: »Eet er fornødent«. På baggrund af et vissegrønt forhæng i en muråbning sidder Jesus i rød kjortel og blå kappe; Martha står, iført brun kjole, mens Maria, der sidder ved mesterens fødder, har brunrød kjole, der næsten er dækket af et hvidt, folderigt slag. — 1868 blev maleriet ferniseret og rammen restaureret¹¹.

Om den tidligere †*altertavle* vides kun, at Hans Nielsen, Ganløse, malede og forgyldte den 1741, og at Jens Christensen 1756 nedtog den, samlede den og satte brædder på bagsiden for at holde den sammen, samt satte lister fast på den¹⁸.

Altersølv. *Kalk* (fig. 17), stemplet 1698, med renæssanceagtig sekspas-fod, der har fodplade og standkant med påloddet, spinkel bølgeliste. På en af fodens tunger et støbt påloddet og -nittede krucifiks, hvis lændeklæde har snipper til begge sider og er knyttet foran livet. Glatte sekskantede skaftled, barok knop, der dog har beholdt renæssanceformens rudebasser med konturversaler på tværskraveret bund: »Ihesvs«, i øvrigt fladtrykt med rundede tunger på over- og underside. Ret højt, bundforstærket bæger. 21,4 cm høj. På fodens overside graveret kursiv: »I Iesu Nafn Er Denne Kalck og Disk Bekostet Til

N. E. 1960

Fig. 16. Valby. Altermaleri 1846, af Constantin Hansen (p. 1249).

Waldby Kirke 1698«. Under fodpladen graveret: »46½ lod«. Under foden mestermærke i symmetrisk skjold: H N over 97, muligvis for Hans Nielsen Wolgast (Bøje p. 56). På bægeret samme mestermærke, gardein- og månedsmærke samt Københavns bystempel 1698.

Disk, samtidig, med graveret cirkelkors på kanten og vis-à-vis Gudslam i cirkelramme; på undersiden store skønskriftsbogstaver og kursiv: »Nicol. Spydstруп Pastor loci et Præposit(us) Ao 1698« (sml. klokke nr. 2). Tvm. 15 cm.

Oblatæske 1870, flad, cylindrisk, med graveret tornekrone om kors; stemplet: E. Dahl og Københavns mærke [18]70¹¹.

†*Altersølv m.m.* Kirkens nuværende kalk og disk fra 1698 blev ifølge regnskaberne anskaffet i stedet for det sæt, som tyve for nogle og 30 år siden stjal²⁶; formentlig er det taget som svensk krigsbytte. Allerede 1583 havde kirken en tinkalk med disk, et nyt sæt købtes 1680 hos kandestøberen i Helsingør⁹.

†*Berettelsessæt*. 1713 købtes en forgyldt sygekalk og -disk på 23 lod hos guldsmed J. Borris i København²⁷; tidligere havde man haft et sæt af tin¹⁸.

Alterstager, fra første halvdel af 1600'rne, i skaftets profilering beslægtet med Esbønderup (p. 1026) og Søborg (p. 1131), men med hvælvet fodskål. 31—32 cm høje. Inventariet fra 1583 nævner foruden to †messinglysestager tillige tre jernlysestager⁹. 1830 tales om olie til (de imiterede) alterlys¹⁹.

†*Messehagler* af rødt fløjls med guld- eller sølvkors og -galoner omtales bl.a. 1698⁹ og 1740²⁹.

Alterskranke, nyere, af smedjern, lodrette stænger med småvolutter foroven. 1741 var alterskranken ligeledes af jern¹⁸.

Døbefont (fig. 15), romansk, af granit, stærkt medtaget. Den ret lave, bugede kumme har en svær rundstav (knap så uregelmæssig som på Kregme-fonten, Strø hrd.) et stykke under mundingsranden, 70 cm i tv.m., og en spinkel, skarprygget stav ved overgangen til det cylindriske cement- eller cementdækkede skaft. Hvælvet, rund fod med rundstav ved overgangen til skaftet og fornedet helt dækket af cement. I skibets nordøsthjørne. — 1765 maledes dåben¹⁸; malingen fjernedes 1889 i henhold til ministerielt cirkulære¹¹.

Dåbsfad 1829, af krontin, med støbermærke for A. C. Dahlgreen, svarende bl.a. til Esbønderup (p. 1028); tidligere har kirken haft både et messingfad og et rundt fad af krontin²⁸.

Dåbskande, samtidig med og af samme mester som fadet, af den i amtet så almindelige slangehankstype (sml. f.eks. Esbønderup).

†*Fontelåg og -himmel*. Et »fontedækken« købtes 1629 for 12 dl. curant. 1652 fik snedkeren »på« fontedækkenet 22 slettedaler og 3 dl. for jernstang og kæde⁹. 1756 repareredes fontehimlen af Jens Christensen¹⁸.

Prædikestol (fig. 19) 1585, ifølge regnskaberne gjort og opsat af snedker Rasmus Møller, der ligeledes har udført prædikestolen i Esbønderup (p. 1029). 1598

M. M.1930

Fig. 17. Valby. Alterkalk 1698 (p. 1249).

fik snedkeren sidste del af sin betaling; maleren havde 1601 fået 50 mk., men endnu var stolen ikke malet; 1603 fik han betaling for at formale og staffere den⁹. Stolen består af fire fag samt et opgangsfag med kannelerede, joniske hjørnesøjler, hvis prydbælter er diamantbosserede. I storfelterne arkader med beslagværksfladsnit på de bossedelte pilasterskafter og kartoucher i buesviklerne, mens »slutstenen« er en konsol (fig. 18) med maske (to forsvundet). Postamentfelterne er indfattet i en bladramme, fremspringene imellem dem har symmetrisk fladsnit omkring en midtroset. Smal, glat frise med varierede hoveder (et englehoved, fig. 18) på fremspringene. Kronlisten har æggestav over tandsnit. Nyere opgang. Stolen hviler på en femkantet kasse hvorunder en firkantet pille.

Der er ikke mange lighedspunkter mellem denne enkle stol og Esbønderup-stolen; fælles er kartoucherne i storfelternes svikler og arrangementet af »slutstenene« samt bladrammen i postamentfelterne. Noget fællesskab i skæringen ses derimod ikke, heller ikke mellem hovederne på de to stoles frisefremspring.

1700 blev prædikestolen, der var skilt ad i alle hjørner, nedtaget og igen opsat af snedker Hans Jacobsen, Frederiksborg⁹; 1717 fik den ny trappe, 1756

E.M. 1963

Fig. 18. Valby. Detaljer fra prædikestol
1585 (p. 1251).

ny pille, bund og atter trappe, hvilket gentog sig 1776 ved Søren Jensen, Farum¹⁸.

Stolen, der er under restaurering (Einar V. Jensen), var brunmalet med (et nyere) forgyldt, kronet monogram på rød baggrund for Christian IV. og Anna Cathrine. Prøveafdækninger har vist sortmalede mauerresker i storfelterne inden for en bred, grøn ramme.

†*Timeglas*, firfaget, forgyldt, anskaffedes 1741 hos sejlmager Westphal, og 1743 fik smeden i Mårum betaling for et veludarbejdet sprinkelværk¹⁸. 1764 var det defekt²⁹.

Stoleværk i nygotik, med spidsbuede gavle svarende til Mårum m.fl. Bænke og rammeværk er grå, fyldingerne røde, fra 1929. — 1629 indkøbte kirken træ til stolestader, og samme år fik snedkeren betaling for 49 *†*stole. 1646 købtes to tylder deller til at »færdiggøre« stolene. 1700 lavede Hans Jacobsen 29 døre og panelværk i alle stolene samt rygstykker. 1707 blev der gjort 10 nye mandfolkestole under tårnet svarende til kirkens øvrige stoleværk; året efter malede Hans Madsen, Frederiksborg, 47 stole med rødt og hvidt⁹. 1753 og 1764 er der atter store reparationer og fornyelser¹⁸. — 1708

gjorde Hans Jacobsen et nyt panel i våbenhuset og lukkede bænke i panelværk til kirkegangskvinder [der efter fødsel skulle læses ind i kirken] og andre Guds børn⁹.

†*Skriftestol*. 1764 gjorde Jens Christensen en ny skriftestol bag alteret¹⁸.

†*Dørfløje*. Både i våbenhusdøren og i skibets syddør er der »flammerede« dørfløje, den sidste ældst, bestående af to svære planker sammenholdt af to revler på hvilke gangjernene er fæstet. Spor efter en retkantet lås.

†*Orgel* fra »Th. Frobenius og Co.« med seks stemmer. Façade fra sidste halvdel af 1800'erne (jfr. fig. 13); nyt orgel skal anskaffes.

†*Orgelpulpitur* i vest, nyere, med enkle fyldinger, hvilende på seks træpiller. Hvidmalet, med lyseblå fyldinger og forgyldte lister fra 1922. Fjernet 1968.

Pengeblok, svarende til Mårum 1715 (p. 1210) og Hornbæk (p. 741), med lodrette jernbånd og foroven tre vandrette; på oversiden tre, hvortil hængsels-

Fig. 19. Valby. Prædikestol »gjort og opsat« 1595 af Rasmus Møller (p. 1250),

N. E. 1960

båndene er fastgjort. De oprindelige hængelåse nu borte. Mørkegrøn staffering. 1960 opstillet i våbenhuset. — 1682 fik Jacob Olufsen betaling for de fattiges $\dagger$ »stok«, med to låse⁹.

To $\dagger$ pengetavler af eg anskaffedes 1753²⁹.

Nye *salmenummertavler*. I tårnrummet en fra slutningen af 1800'rne, sort-malet, med hvid fraktur: »Før Prædiken«, »Efter Prædiken«; profileret ramme, foroven volutter. — 1805 var der to sorte $\dagger$ tavler til at »optegne« numrene på, 1821 kaldet »skrivertavler«¹⁹.

Tre *lysekroner* fra 1900'rne.

Ligbåre, 1753²⁹, med jernlænker mellem bærestængerne, nu kun med to ben (sml. våbenhus p. 1244). På våbenhusloftet.

Klokker. 1) (Fig. 20) 1614 af Hans Wolf. Tolinet versalindskrift mellem dobbelte profillinier: »Verbvm domini manet in æternvm. Gos mich Hans Wolf Endtfelder anno dom(i)ni MDCXIII« (»Herrens ord bliver i evighed, mig støbte

N.E. 1960

Fig. 20. Valby. Klokke, støbt 1614 af Hans Wolf Endtfelder (p. 1253).

H.W.E. i Herrens år 1614«). Tvm. 95 cm. 1614 fik Hans rotgeter i Helsingør betaling for den nye klokke samt tillagt kobber⁹.

2) Omstøbt 1700, svarende til Mårum og som denne af Stephan Scherrenbein. Indskrift med versaler, på legemet: »Rege F 4, Dioces. præfecto Otto Krabbe, Sæland. Episcopo doct. Henric Bornemann, pastore et præposit. mag. Nicol. Spydstvrp« (»under kong Frederik IV., stiftamtmand Otto Krabbe, Sjælland, biskop Henrik Bornemann, præst og provst mag. Nicolai Spydstrup«). På slagringen: »Me fecit Stephan Scherrenbein anno 1700« (»mig gjorde« etc.). Kongens monogram står over indskriften på legemet; i frisen, mellem bladborter, den nedre med englehoveder, ses støberens initialer: »S S«. Tvm. 100 cm³⁰.

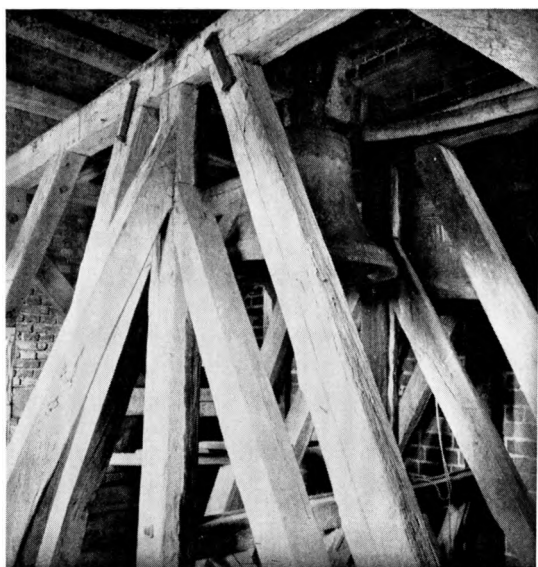
Ved klokkeskatten 1602 betalte kirkeværgerne 432 mk. for 1½ skippund 6 lispund kedelkobber, som leveredes til kgl. majestæts gethus »efter rotgieterens bevis lydelse«, til betaling for klokken, de bekom igen til kirken³¹.

Klokkestol (fig. 21), måske fra 1646, da der købtes træ til klokkestolen⁹, af fyr og genanvendt eg, til to klokker. Bindingsværk med dobbelte skråstivere, knægte og Andreaskryds. På det østligste skråbånd indskåret: 1782. Huljersnummerering.

KILDER OG HENVISNINGER

RA. Rtk. Bygningskontoret. 244.66—84. 1782—1826. Journaler. — 244.115—51.1782—1826. Journalsager. — 244.152—56. 1804—26. Kopiregninger.

LA. Kirkeinspektionsarkivet, Valby kirkes regnskabsbog 1583—1712, — *Arkivsager*

N. E. 1960

Fig. 21. Valby. Klokkestol 1646(?) (p. 1254).

afgivne fra Frederiksborg amtsstues arkiv 1898. Valby kirkes regnskabsbog 1712—80. — Se i øvrigt arkivalier for Frederiksborg amt i almindelighed p. 30.

Nationalmuseet. Indberetning af J. B. Løffler 1885 (bygning og inventar), S. A. Claudihansen 1912 (bygning), P. Kr. Andersen 1922 (prædikestol), Eigil Rothe 1923 (kalkmalerier), jfr. brev af 2. dec. 1930 fra Niels Termansen, M. Mackeprang 1930 (inventar), Aage Sørensen 1957 (prædikestol), Einar V. Jensen 1961 (prædikestol). Plan med udgravningsresultater 1968 ved Elna Møller og Morten Aamann-Sørensen. — Undersøgelse og beskrivelse ved Marie-Louise Jørgensen 1960, Elna Møller og Erik Moltke 1963, 1968 f.

Tegninger i NM. Opmåling 1942—43, syv blade udført af elever ved Kunstakademiet: H. Hoppe, H. Ibbo og H. Nannestad.

¹ DiplDan. DaRigBr. 2. rk. V, nr. 40, jfr. nr. 119, Repert. nr. 3081 og 4375. ² Bepert. 2. rk. nr. 7349f., jfr. Landebogen p. 173. ³ Bepert. nr. 3717. ⁴ Landebogen p. 173. ⁵ BA. Btk. Bev. rgsk. Kirkeregnskaber. 1661 72. Kronborg amts kirkerghsk. ⁶ LA. Kgl. Bygningsinspektører. Meldahl. 1873—94. Domænekirkerne pk. XXII. ⁷ LA. Amter. Gl. Frederiksborg-Kronborg amter. 1784 1800. Breve og dok. vedr. de kgl. kirker og skoler. ⁸ BA. Btk. 245—416. 1821—27. Bygningsadministrationen. Beregninger og overslag over bygningsarbejder, jfr. BA. Btk. 244. 135 og 149. Bygningsadministrationen. 1782—1826. Journalsager. ⁹ LA. Kirkeinspektionsarkivet. Valby kirkes rgsk. bog 1583—1712. ¹⁰ BA. Btk. Bygningsadministrationen. 1782—1848. Journalsager. ¹¹ LA. Sjællands stiftsprovstearkiv. Holbo og Strø hrd.s provsti. 1864—99. Synsprotokoller for kirker og præstegårde. ¹² M. Mackeprang: Skånsk indflydelse på sjællandske landsbykirker, i ÅrbOldkHist. 1914, p. 162. — C. G. Schultz: Nogle tidlig-romanske landsbykirker ... i ÅrbOldkHist. 1934, p. 195. — Sml. Erik Cinthio: Lunds domkyrka under romansk tid p. 36 (Bonn, Lund 1957), hvor forfatteren gør opmærksom på C. G. Schultz' datering af Valby og Vejby i forbindelse med nydateringen af Lund domkirkes vestparti til begyndelsen af 1100'rne. ¹³ Under restaureringen er der ved Nationalmuseet foretaget mindre undersøgelser i kirken bl. a. 22. maj 1968 af Morten Aamann-Sørensen samt 8. juni s. å. og august 1969 af Elna Møller. ¹⁴ Under

den igangværende restaurering er såvel disse kragbånd som korbuens blevet mishandlet med slibemaskine, jfr. NM. J. 207/69.¹⁵ Der er dog sket en mindre omsætning af østkarmen i forbindelse med hvælvsbygningen.¹⁶ Ribberne var indtil 1969 overpudset til ukendelighed.¹⁷ Jfr. noterne 9 og 5.¹⁸ LA. Arkivsager afgivne fra Frederiksborg amts tues arkiv 1898. Valby kirkes rgsk.bog 1712—80.¹⁹ RA. Rtk. Rev. rgsk. Amtsregnskaber. Kronborg amtstue. 1797—1803, 1804 II—1805 II, 1816—27, 1831 II, 1832—44. Kirkerghsk.²⁰ RA. Rtk. 244.135 og 149. Bygningskontoret. 1782—1826. Journalsager.²¹ RA. Rtk. Rev. rgsk. Kirkerghsk. 1713—19. Sjællands stifts kirkerghsk.²² Lignende bjælker findes på samme plads i Esbønderup (p. 1016 og 1012), hvor de er henført til et tømret klokkehus: Muligvis hører også de til en tagrytter.²³ Nørund-Lind: Kalkmalerier, p. 237.²⁴ RA. Rtk. 256.5—13. Bygningsadministrationen. 1841—50. Kopibog.²⁵ Jfr. noterne 9 og 18 samt LA. Sjællands stiftsøvrigheds arkiv. 1764. De kgl. kirkers inventarier i Københavns, Frederiksborg og Kronborg distrikter.²⁶ Jfr. note 9; 1692 måtte kirken leje Gilleleje kirkes kalk og disk for 2 mk., en udgift som af revisorerne fik følgende antegning: Denne udgift er sælsom og passerer ej.²⁷ Jfr. noterne 21 og 18 samt LA. Sjællands stiftsøvrigheds arkiv. 1764. De kgl. kirkers inventarier i Københavns, Frederiksborg og Kronborg distrikter.²⁸ Jfr. note 9, under året 1620, samt note 18, årene 1712 og 1741.²⁹ LA. Sjællands stiftsøvrigheds arkiv. 1764. De kgl. kirkers inventarier i Københavns, Frederiksborg og Kronborg distrikter.³⁰ Jfr. note 9 samt ÅrbFrborg. 1934, p. 106f. Ifølge rgsk. 1699—1700 var det den mindste klokke, der blev omstøbt; den nye blev noget større.³¹ Jfr. note 9 samt RA. Fæstningsregnskaber, V. R. 1. 1600—19. Rgsk. for Kronborg kobbermølle, gethus og hammermølle. Læg: 1600—07. Rgsk. for Kronborg gethus.

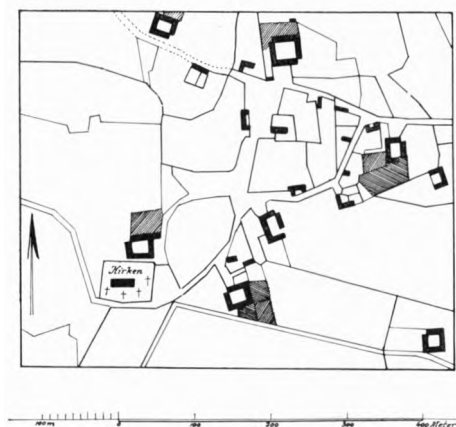

Fig. 22. Valby. Landsbyplan 1813.